

ENKELE MIDDELEEUWSE MUURSCHILDINGEN TE GENT

II : GEGEVENS OP BASIS VAN DOCUMENTEN

door

Maximiliaan P. J. MARTENS

In deze tweede bijdrage over de middeleeuwse muurschilderkunst te Gent, wil ik vooral ingaan op de gegevens die ons bekend zijn door documenten¹. Deze leveren ca. 15 % van de gekende Gentse productie op. Het gaat hierbij voornamelijk om rekeningen en contracten. In beide gevallen wordt men meestal met onvolledigheid en dubbelzinnigheid geconfronteerd. Zelden levert een dergelijke bron gegevens over zowel de naam van de kunstenaar, als de locatie, de techniek, de afmetingen en de iconografie van het werk. Daarom is het in de meeste gevallen vrij moeilijk zich een beeld van de schildering te vormen. Bovendien blijkt niet steeds uit het document of het wel degelijk om een muurschildering gaat. Sommige bronnen bevatten concreet feitenmateriaal; andere kunnen slechts de basis vormen voor een voorlopige hypothese.

In deze bijdrage zullen de muurschilderingen in de H.-Kerstkerk van het St.-Baafsdorp, de kapel van de Schippers, de vroegere Schepenhuisen en het huidig Stadhuis, het Belfort, het Prinsenhof en de Refuge van de bisschop van Kamerijk aan bod komen. In bijlage worden naast enkele documenten ook de respectievelijke catalogi van de werken opgenomen.

1. HEILIGE KERSTKERK

Op 19 april 1425 (n.s.) sloot de Gentse schilder Jan de Stoevere een contract af met Jhoennen vanden Roden, waarin gestipuleerd werd dat hij de O.-L.-Vrouwkapel van de H.-Kerstkerk in het St.-Baafsdorp zou ... *stoffeerne... metten storyen van Onser Vrouwen...* (cat. nr. 1.A.)². De woordkeuze van enkele zinsneden in het document is nogal dubbelzinnig en laat meer dan één interpretatie toe. ... *Stoffeerne...* en vooral ... *Onser Vrouwen diere in staet met meer anderen beelden...* laat immers vermoeden dat het hier om het polychromeren van de beelden van een retabel gaat³. *Stofferen* heeft echter naast de betekenis van polychro-

(1) In een eerste bijdrage in het vorig deel van onderhavig tijdschrift (dl. XXXIX, 1985, pp. 85-121) werden enkele Gentse muurschilderingen behandeld waarvan enkel kopieën tot ons zijn gekomen.

(2) Cf. Bijlage I, doc. 2.

(3) E. Vandamme wees er in zijn verhandeling *De polychromie van gotische houtsculptuur in de Zuidelijke Nederlanden. Materialen en technieken*, in *Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België (K.A.W.L.S.K.)*, Klasse der Schone Kunsten, jg. XLIV (1982), nr. 35, p. 11, op dat polychromeren in Zuidnederlandse bronnen aangeduid wordt

meren ook de veel ruimere betekenis van *opmaken, opsieren, versieren, decoreren*⁴. Anderzijds kan ... *diere in staet...* naar een retabel verwijzen, doch het lijkt in de context hier eerder aannemelijk dat men gewoon refereert naar de Maagd, *wier beeltenis in de aan Haar gewijde kapel staat*. De Busscher interpreteerde ... *tverhemelte boven...* als een soort baldakijn⁵. De term betekent echter veeleer *plafond, zoldering*⁶. De Stoevere verbindt er zich bij gevolg toe om op de wanden van de kapel de legende van O.L.Vrouw te schilderen en de zoldering (of het gewelf?) van de kapel met bloemen te decoreren (cat. nr. 1.C.)⁷. Het document is verder weer niet geheel ondubbelzinnig. Op de gewelfgaten zou de kunstenaar rozen vergulden en loofwerk aanbrengen. Het traliewerk — of zo men wil het hekken — van de kapel, moet hij in vermiljoenrood schilderen⁸. Aan de andere zijde van die muur (... *buten der capellen anden boghe...*), m.a.w. op het tympanon boven de ingang van de kapel zou Jan de Stoevere een Laatste Avondmaal schilderen (cat. nr. 1.B.).

De hypothese dat het document zinspeelt op gepolychromeerde beelden, heeft bijgevolg haar geloofwaardigheid verloren. Sommige zinsneden zouden immers misplaatst of zelfs totaal onbegrijpelijk zijn... *Te stoffeerne... metten storyen...* impliceert dat hier nieuwe creaties moesten komen. De aanduidingen ... *anden muer...* en ... *buten der capelle...* zijn niet te begrijpen in de context van een gepolychromeerd retabel⁹.

met *stofferen* en dat men degene die dit werk uitvoert *stoffeerder* noemt. Volgens E. De Busscher (*Recherches sur les peintres gantois des XIVe et XVe siècles*, Gent, 1859, pp. 144-145) en A. Van Werveke (*Over het beschilderen van standbeelden in Vlaanderen*, in *Bulletijn van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (B.M.G.O.Gent)*, Gent, 1897, jg. V, p. 218) handelt het document over de polychromie van beelden. V. Van der Haeghen (*Un élève de Robert Campin à Gand*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1913, jg. XXI, p. 128) meent echter dat het over muurschilderingen gaat. V. Fris (*Physionomie de l'art pictural à Gand avant et pendant le siècle des Van Eyck*, in *Gand Artistique*, Gent, 1922, jg. I, p. 38) spreekt van *peintures* doch weehoudt er zich van ondubbelzinnig *peintures murales* te schrijven.

(4) E. VERWIJS, J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. VIII, Den Haag, 1916, kol. 2173-2175, i.v. *stofferen*.

(5) E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, p. 144-145.

(6) E. VERWIJS J. VERDAM, *o.c.*, dl. VIII, kol. 1825, i.v. *verhemelte*.

(7) Dergelijke plafond- of gewelfschilderingen treft men in Gent aan in o.m. het voormalig Predikherenpand en de Metselaarskapel in de St.-Niklaaskerk. Cf. M.P.J. MARTENS, *De Muurschilderkunst te Gent - XII^{de} tot XVI^{de} eeuw* (ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, promotor Prof. Dr. Ir. R.-A. d'Hulst), Rijksuniversiteit Gent, 1983, pp. 80-104, 162-186.

(8) Bij de interpretatie van deze passage waren de aanwijzingen van Prof. Dr. A. De Schrijver en Dr. R.H. Marijnissen bijzonder verhelderend, waarvoor mijn oprechte dank.

(9) Bovendien is het opvallend dat gelijktijdige documenten die wel handelen over polychromie van houtsculptuur blijkbaar veel minder dubbelzinnig zijn. Zo laat het contract van 5 augustus 1430 tussen de Gentse schilders Jan Van Coudenberghe en Marcus Van Gistel enerzijds en de kerkraad van Ruislede anderzijds, eveneens opgemaakt door de Gentse schepenen van de Keure (cf. Stadsarchief Gent (S.A.G.), *Jaerregister van de Keure*, 1428-1430, f° 107 v°, gepubliceerd door E. VANDAMME, *o.c.*, p. 198, bijlage XVIII) er geen twijfel over bestaan dat het om polychromie gaat. Hetzelfde geldt voor een contract van 14 oktober 1434 tussen de schilder Saladijn de Stoevere (neef van Jan de Stoevere, cf. V. VAN DER HAE-

Het document bevat enkele zeer interessante technische specificaties : ... *van olieverve...* en ... *met loveren van tentvelde...* Hoewel het gebruik van olieverf op de muur vrij ongewoon is, kan men Gent als een centrum van deze techniek beschouwen. In de stedelijke archiefdocumenten treft men het gebruik van olieverf voor het eerst aan in een rekening vn 1328, waarin Jacob Compere betaald wordt voor het beschilderen van appelen aan de masten van tenten met olieverf¹⁰. Eén van de vroegst gekende voorbeelden van het gebruik van olieverf op de muur in onze gewesten zijn de muurschilderingen die door Pieter de Broiselles (Van Brussel?) gemaakt werden in het kasteel van Conflans in opdracht van Mahaut d'Artois¹¹. Documenten waarin de nadruk wordt gelegd op het gebruik van olieverf, zoals het contract waarbij Willem van Axpoele en Jan Martins zich verbinden de gravenportretten in de schepenkamer van de Keure te herschilderen met *goeder olieverwen*¹², tonen aan dat men vanaf het begin van de 15de eeuw de olieverftechniek als superieur aan alle andere technieken beschouwde. Uiteraard was dit een gevolg van de grote opgang die deze techniek in de paneelschilderkunst kende, doch hieruit blijkt dat de kennis van de technische verwezenlijking van muurschilderingen in vergetelheid geraakte. Het gebruik van olieverf op de muur heeft enkele belangrijke beperkingen en nadelen. Men moet immers het kleurengamma beperken en dun schilderen, anders verkrijgt men een sauserige verfbrei. Een goed voorbeeld hiervan zijn de gerestaureerde partijen van De Vigne op de schildering in het Vleeshuis te Gent¹³. Een wezenlijk nadeel van olieverf is het feit dat bij een overvloedig gebruik van olie de schildering snel vergeelt. Het blinkend uitzicht van olieverf staat bovendien een goede integratie van de schildering in de architectuur in de weg.

De tweede technische aanduiding, ... *met loveren van tentvelde...* werd tot nog toe door geen van de auteurs juist begrepen. *Tentvelde* is een Gentse vorm van *tintvellen*. Dit is een mengsel van lijnolie, aloë (het sap van een Afrikaanse boom) en saffraan, dat gekookt wordt en zo een kleurstof vormt dat aan metalen folies een gouden uitzicht verleent¹⁴. Dit materiaal werd dan ook meestal gebruikt om goud te imiteren. Daar dit al te dikwijls op frauduleuze wijze gebeurde, verboden de meeste St.-Lucasgilden het gebruik ervan.

In het document wordt ook het loon van Jan de Stoevere bepaald. Hij zou voor deze werken 6 lb. 10 s. gr. krijgen. De betaling zou geschie-

GHEN, *o.c.*, 1913, p. 130) en Willem van Busoen, lid van het hof van Filips de Goede (cf. S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, 1434-1435, f° 22 v°. Gepubliceerd door E. VANDAMME, *o.c.*, pp. 199-200, bijlage XX).

(10) Cf. S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-2, f° 242 v°. Gepubliceerd door E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, p. 125.

(11) Cf. o.m. H.E. VAN GELDER, J. DUVERGER, *Kunstgeschiedenis der Nederlanden*, Utrecht, Antwerpen, 1954, vol. I, p. 176; J. PHILIPPE, *La peinture murale du XIVe siècle en Belgique*, in *Annales du XXXVIe congrès de la fédération historique et archéologique de Belgique*, Kortrijk, 1956, p. 343.

(12) Cf. *infra*.

(13) M.P.J. MARTENS, *o.c.*, 1983, pp. 235-258.

(14) E. VANDAMME, *o.c.*, pp. 125, 130-131, 151-157.

den in vier schijven : om te kunnen beginnen en het nodige materiaal aan te schaffen, kreeg hij 2 lb. gr.; een maand na St.-Jansmis zou hij 30 s. gr. krijgen en op kerstavond 20 s. gr.; een laatste som van 2 lb. 10 s. gr. zou hij op St.-Jansmis 1426 ontvangen. De eenvoudige som van deze bedragen toont aan dat hij 10 s. gr. meer dan de bedongen prijs kreeg. De kunstenaar beloofde klaar te zijn met het werk tegen Pasen 1426.

De muurschilderingen gingen verloren toen de kerk, zoals de abdij ernaast, in 1540 bij de Carolijnse Concessie werd gesloopt.

Het is te betreuren dat dit werk, zoals het gehele oeuvre van Jan de Stoevere, niet tot ons is gekomen. Temeer daar men weet dat hij een leerling was van de beroemde Doornikse meester Robert Campin¹⁵. Het lijkt onwaarschijnlijk dat hij in dit atelier ook met Rogier Van der Weyden contact zou hebben gehad, daar hij reeds zeven jaar vrijmeester was toen Rogier zijn *leertijd de jure*¹⁶ begon. Jan de Stoevere heeft daarentegen hoogstwaarschijnlijk wel contact gehad met Hubrecht Van Van Eyck. Op het ogenblik dat De Stoevere bovengenoemde schilderingen vervaardigde in het H.-Kerst, werkte Hubrecht immers in opdracht van Robrecht Poortier aan een altaarstuk voor dezelfde kerk¹⁷. De Stoevere zou enige jaren later, in 1438, de functie van deken van het schildersambacht waarnemen¹⁸. Enkele zonen en ook kleinzonen van hem zouden later op hun beurt die functie uitoefenen¹⁹.

Uit de contacten met enkele van de grootste meesters der eerste generatie van de Vlaamse Primitieven, volgt dat Jan de Stoevere werkzaam was in de belangrijkste artistieke invloedssfeer in de Nederlanden gedurende de eerste helft van de 15de eeuw. Het is zo goed als zeker dat de vertrouwdheid met het werk en de techniek van deze grootmeesters vruchtbaar inwerkte op zijn eigen creaties en hij bijgevolg ook uitgroeide tot één van de belangrijkste, maar vergeten meesters te Gent in deze periode.

2. KAPEL VAN DE SCHIPPERS

Een gelijkaardig document is het contract d.d. 12 augustus 1441 tussen de Gentse schilder Joos Kerre enerzijds en de deken van de schippersnering anderzijds²⁰. Hierin belooft de kunstenaar om in de kapel van de

(15) V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1913, pp. 128-130.

(16) Term ontleend aan E. PANOFSKY, *Early Netherlandish Painting*, Cambridge (Mass.), 1953, vol. I, p. 155.

(17) Dit feit werd vroeger in verband gebracht met het paneeltje *Knielende schenker met St.-Antonius* (Kopenhagen, Statens Museum for Kunst, inv. nr. 113; paneel, 59 x 31,5 cm) (cf. W.H.J. WEALE, M. BROCKWELL, *The Van Eycks and Their Art*, Londen, 1912, pp. 67-69). Dit werk wordt echter tegenwoordig vrijwel algemeen toegeschreven aan Petrus Christus (cf. P.H. SCHABACKER, *Petrus Christus*, Utrecht, 1974, pp. 108-109). Op deze problematiek hoop ik terug te komen in de doctoraatscriptie die ik over P. Christus voorbereid.

(18) V. VAN DER HAEGHEN, *Mémoire sur des documents faux relatifs aux peintres, sculpteurs et graveurs flamands*, Gent, 1899, p. 41.

(19) Idem, pp. 42-44.

(20) Cf. Bijlage I, doc. 3.

schippers ... *te weerckene van pourtraitueren...* (cat. nr. 2), de boorden van dit werk te vergulden en ... *buten de selve duere te weerkene met oliverwen van pourtraitueren...* Omwille van deze dubbelzinnige formulering wordt men geconfronteerd met een problematiek die grotendeels analoog is aan degene die hierboven werd besproken. Men kan weer de bedenking maken dat het hier zou kunnen gaan over de polychromie van een retabel. De term ... *duere...* wordt immers dikwijls in documenten gehanteerd als aanduiding van een retabelluik²¹. Bovendien wordt de kunstenaar verder in het document gevraagd om ... *drie beelden staende in de capelle in den ocsael...* (te) *stofferen ...*, hetgeen ontegensprekelijk op polychromie van sculptuur slaat²².

Het document bestaat uit twee delen : eerst en vooral ... *te weerkene van pourtraitueren...* en verder ... *stofferen drie beelden...* Tussenin — en om een mij niet duidelijke reden — wordt het loon van Joos Kerre bepaald, namelijk vier lb. gr. Deze twee delen zijn gekenmerkt door een opvallend verschillende formulering. Het gaat hier bijgevolg duidelijk om twee verschillende soorten werken. De term *pourtraitueren* heeft als substantief enkel de betekenis van schilderstukken²³. Het woord *duere*, dat hier aanleiding geeft tot enige verwarring, moet m.i. geïnterpreteerd worden als een toegang tot de kapel. Joos Kerre zou dus de beide muurvlakken van een ingang van de kapel met schilderwerk verfraaid hebben.

Op een grondplan van het gebouw — weliswaar van veel latere datum, doch waarvan de vroegere bouwfasen makkelijk zijn af te lezen²⁴ — kan men zien dat de kapel drie ingangen had. Het is onwaarschijnlijk dat het document zinspeelt op de westelijke hoofdingang, noch op de kleinere ingang aan de oostzijde van het gebouw, die uitgaaf op een binnenkoer. De formulering ... *buten de selve duere ...* zou immers in beide gevallen impliceren dat de kunstenaar ook schilderijen aanbracht aan het

(21) Cf. het reeds vermelde contract d.d. 5 augustus 1430 (cf. noot 9).

(22) C.L. Dierix (*Mémoires sur la ville de Gand*, Gent, 1815, vol. II, p. 262) dacht dat het document over beschilderde panelen handelde. Om deze hypothese enige kracht bij te zetten, laste hij in zijn transcriptie van het document hier en daar het woord *tafele* in! De Busscher kon blijkbaar moeilijk zijn fantasie betuigen toen hij het document parafraseerde als „...*une composition épisodique et à l'extérieur des volets de figures peints à l'huile...*” (o.c., 1859, pp. 91-92). De Potter (*Gent van de oudste tijden tot heden*, Gent, 1886-1887, vol. IV, p. 221) sprak van schilderijen „...*aan het altaar onder den doksaal...*”, waaruit blijkt dat ook hij problemen had met de interpretatie van het document. Van der Haeghen (*Encore quelques notes sur la peinture de l'ancienne Chapelle des Bouchers*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1900, jg. VIII, p. 103) hield zich tamelijk op de vlakte en schreef : „...*la riche corporation des bateliers...avait fait peindre à l'huile des 'pourtraitures'...*”, waarmee hij zich niet uitsprak over het feit of het hier al dan niet over muurschilderingen ging. Opvallend is wel dat hij het document opnam in een bijdrage over de muurschildering in het Gents Vleeshuis en hij bovendien de woorden ...*à l'huile...* cursief liet plaatsen. Hij hechtte bijgevolg belang aan deze aanduiding of vond ze op zijn minst merkwaardig, hetgeen onwaarschijnlijk ware geweest indien hij beschilderde panelen voor de geest had.

(23) E. VERWIJS, J. VERDAM, o.c., dl. VI, kol. 603-604, i.v. *portraiture*.

(24) Cf. S.A.G., *Atlas Goetghebuer*, L. 117/10-12 : *Schipperskapel*. Het *Gezicht op Gent van 1532* (Gent, Bijlokemuseum, inv. nr. 474) toont aan dat de kapel naar het oosten was georiënteerd, wat niet blijkt uit genoemd grondplan.

exterieur van het gebouw ; iets wat omwille van klimatologische omstandigheden zelden voorkwam in onze gewesten²⁵. De toegang waarop in het document wordt gealludeerd is deze aan de noordzijde van het gebouw, die uitgaf op de gang en die zo de kapel met de andere delen van het Schippershuis verbond. Men denke hierbij aan de analogie met sommige schilderijen in de kloostergang van het Dominicanenpand te Gent²⁶ en nog meer aan de 15de-eeuwse schildering boven een deur in de kloostergang van de Parkabdij bij Leuven.

Men kan dus stellen dat Joos Kerre er zich toe verbond de beide zijden van de noordelijke toegang tot de Schipperskapel in olieverf te beschilderen, deze schilderijen af te boorden met goud en drie beelden en de gesimuleerde architectuur waarin ze stonden (... *metsseleren* (sic) *ende cresten*...) te polychromeren. Voor deze werken zou hij 4 lb. gr. betaald worden op de naamdag van St.-Martinus (11 november).

Een jaar later, in 1442, werd Gheerolf van der Haghe gevraagd om de zoldering van de kapel en het houtwerk van de voorgevel van het aanpalend huis, genaamd *De Bonte Coe*, te herstellen²⁷. Het lijkt geen twijfel dat zowel deze opdracht als de werken die Joos Kerre moest uitvoeren kaderden in eenzelfde renovatie van de kapel en de andere delen van het Schippershuis.

Over deze locatie is men verder weinig ingelicht. Innocentius VII en de bisschop van Doornik gaven bij een acte van 2 december 1359 toestemming tot het instellen van een kapelanijs²⁸. Het gebouw behield zijn functie tot aan de Franse Revolutie, toen het door de bezetter werd aangeslagen en openbaar verkocht. In 1838 brak men de kapel af om op deze plaats de Schouwburgstraat aan te leggen die het Justitiepaleis met de Kouter moest verbinden.

Over Joos Kerre weet men niet veel meer dan dat hij in 1447-1448 gezworene van de schildersgilde was²⁹. Hij heeft het waarschijnlijk nooit tot deken gebracht. Zekerheid heeft men hierover echter niet, daar de naam van de kunstenaar menigmaal foutief werd gelezen en hij mogelijk op deze wijze aan de aandacht van de kunsthistorici ontsnapte. Diericx las zijn naam als *Joos Vore*³⁰; De Busscher dacht *Vorre* te kunnen

(25) Een uitzondering hierop is de 16de-eeuwse schildering op het tympanon van het zuidelijke zijportaal van de crypte van de St.-Baafskathedraal (cf. M.P.J. MARTENS, *o.c.*, 1983, pp. 134, 149).

(26) Idem, pp. 84, 94.

(27) Cf. S.A.G., *Jaerregister van de Keure, 1442-1443*, f° 14 r°. Diericx (*o.c.*, vol. II, p. 262) en De Potter (*o.c.*, vol. IV, p. 221) meenden dat de voorgevel van de kapel werd hersteld. In het document staat echter *...te leverne ende te makene tverbemelte van haerlieder (= schiplieden) capelle...* (Voor de betekenis van *verbemelte* cf. noot 6). Beide auteurs werden waarschijnlijk in verwarring gebracht door het tweede deel van het document: *...Item sal hij voort maken int huus daer naest, ghebeten de Bonte Coe, alle de dueren ende vensteren, die behooren in den ghevele vooren...xviii augusti xlij*. Hieruit blijkt nochtans dat *...verbemelte...* en *...den ghevele vooren...* twee verschillende delen van het gebouw zijn.

(28) F. DE POTTER, *o.c.*, vol. IV, pp. 218-222.

(29) V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899, p. 46.

(30) C.L. DIERICX, *o.c.*, vol. II, p. 262.

lezen³¹ en De Potter tartte de verbeelding door er *Van Bevre* van te *maken*³². Van der Haeghen had het hoogstwaarschijnlijk bij het rechte eind toen hij de naam als *Joos Kerre* transcribeerde³³.

Verdere gegevens over de kunstenaar die onder meer door De Busscher werden vermeld³⁴ zijn onjuist, daar hij zich baseerde op de vervalste ledenlijsten van de schildersgilde³⁵.

3. SCHEPENHUIZEN

Het documentair onderzoek betreffende de verdwenen Gentse schepenhuizen en het huidige stadhuis werd gepubliceerd door F. Van Tyghem in haar studie *Het stadhuis van Gent. Voorgeschiedenis - Bouwgeschiedenis - Veranderingswerken - Restauraties - Beschrijving - Stijlanalyse*³⁶. Ook de documenten betreffende de decoraties zoals onder meer de muurschilderingen werden hierin behandeld. Ik wil hier enkele beschouwingen van schildertechnische aard aan toevoegen en de gegevens plaatsen in het kader van de evolutie van de muurschilderkunst te Gent.

Men stelt vast dat een aantal rekeningen weinig concrete informatie leveren en/of polyinterpreteerbaar zijn. Daarom werden hieronder alle documenten m.b.t. het stadhuis, waarvan men het vermoeden kan hebben dat er sprake is van muurschilderingen aan een kritische analyse onderworpen.

VERDWENEN SCHEPENHUIZEN

Het schepenhuys van de Keure

In de bouwonkosten van het schepenhuys van de Keure vindt men reeds in de rekeningen van 12-18 juni 1322 een eerste melding van de aankoop van ... *blausele, scepencamere mede te scrivene*...³⁷. Een week later koopt men ... *blausele ende swartsele*...³⁸. De betekenis van het woord *scriven* is hierbij van essentieel belang: naast schrijven, betekende het ook schilderen, in kleuren voorstellen van decoraties en taferelen, en ook het schilderen van sierletters en dergelijke³⁹. Men kan echter op basis van deze vage gegevens zich hiervan geen duidelijk beeld vormen. Het is immers mogelijk dat sommige wanden van de schepenkamer egaal blauw werden geschilderd. Een analoge bemerking geldt voor een betalings-

(31) E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 91-92.

(32) F. DE POTTER, *o.c.*, vol. IV, p. 221.

(33) V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1900, p. 103.

(34) E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 91-92.

(35) V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899.

(36) *Verhandeling K.A.W.L.S.K., Klasse der Schone Kunsten*, Brussel, 1978, 2 vol., jg. XL, nr. 31.

(37) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 17.

(38) *Idem.*

(39) E. VERWIJS, J. VERDAM, *o.c.*, dl. VII, kol. 774.

document dat in de stadsrekeningen van 1322-1323 voorkomt ⁴⁰. Hier wordt Jan de Scriverere betaald voor ... *scrivene upten zolre xj s...* Wat hij precies schilderde op de *zolre* is niet duidelijk en over de plaatsaanduiding zouden twijfels kunnen rijzen, ware het niet dat de betaling ook voorkomt in de specifieke rekeningen van hetzelfde jaar van de werken aan het stadhuis (cat. nr. 3.A.) ⁴¹.

In dit laatste document is men nauwkeuriger: *Jan de Scriverere van dat hi scrief in scepenhuus boven der zale daer de raed pleght tesittene iij lb.* De *raed* is meer dan waarschijnlijk de collatie of *grote raed*. Hun vergaderplaats, de collatiezolder, bevond zich boven de schepenkamer van de Keure ⁴² en werd gebouwd ca. 1320-1322. Het blijkt dus dat de bovengenoemde schilderijen waarvoor Jan de Scriverere instond, tot de oorspronkelijke decoratie van de collatiezolder behoorden. Hij werd hiervoor achtereenvolgens 40 s. en 4 lb. betaald. De rekenmunt werd hierbij niet vermeld, doch daar men in de 14de eeuw in Gent meestal *ponden payment* gebruikte, ligt het voor de hand dat deze munt bedoeld werd ⁴³.

In een document van het rekenjaar 1417-1418 is sprake van ...*colommen te versiene an den colacsoldere...* ⁴⁴. Deze zinsnede is dubbelzinnig, daar er niet uit blijkt welke betekenis men moet geven aan *versiene*. Indien men dit als een vorm van het werkwoord *versien* beschouwt, kan men stellen dat men toen kolommen in de collatiezolder voorzag. Van Tyghem treedt deze interpretatie bij ⁴⁵. Indien men echter *versiene* als een vorm van *versienen* interpreteert, dan wordt de betekenis versieren, tooien ⁴⁶. Hieruit zou men kunnen besluiten dat men decoraties op de kolommen aanbracht. Dit zou immers geen alleenstaand geval zijn van dergelijke wandschilderingen. Men denke hierbij aan de pijlerbeschilderingen in de St.-Jacobskerk ⁴⁷, de St.-Elisabeth-begijnhofkerk ⁴⁸ en in de St.-Niklaaskerk ⁴⁹.

Het betalingsdocument opgemaakt kort na 15 augustus 1480, waarbij Lieven vanden Bossche 12 s. gr. ontvangt ... *vanden hoofde te stoffeerne van schildrien up den colacsoldere...* ⁵⁰ handelt niet — zoals men nochtans zou kunnen vermoeden — over muurschilderingen. Van Tyghem merkte terecht op dat het hier gaat over de beschildering van een kop ⁵¹, m.a.w. een gerechtsvoorwerp, waarvan in het stadhuis te Veurne nog een

(40) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 22.

(41) Idem, pp. 21-22.

(42) Idem, vol. I, p. 43.

(43) Idem, vol. II, p. 8.

(44) Idem, vol. II, p. 52.

(45) Idem, vol. I, p. 42. De auteur meent dat hier sprake is van ijzeren kolommen.

(46) Voor de betekenis van *versieren* en *versien* cf. E. VERWIJS, J. VERDAM, *o.c.*, dl. VIII, kol. 2416-2427.

(47) M.P.J. MARTENS, *o.c.*, 1983, p. 191.

(48) Idem, p. 190.

(49) Idem, p. 173.

(50) Over Lieven van den Bossche cf. E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 92-101; V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899, p. 42.

(51) F. VAN TYGHEM, *o.c.* vol. I, pp. 60-61.

laat-15de eeuws exemplaar bewaard bleef ⁵². Het lijkt echter minder waarschijnlijk dat men een dergelijk metalen voorwerp zou beschilderd hebben. Of men hier te doen heeft met een aanduiding van een muurschildering is evenmin duidelijk. Eens te meer laat de formulering van het document geen ondubbelzinnige interpretatie toe.

In 1410-1411 werd Pieter van Beerevelt 24 s. gr. betaald voor het beschilderen van de zgn. *middelcamere* (cat. nr. 3.B.) ⁵³. Waarschijnlijk bedoelde men met *middelcamere* de raadkamer, m.a.w. het lokaal naast de schepenkamer van de Keure, waar de schepenen zich ter beraadslaging terugtrokken ⁵⁴. Het klein bedrag dat de kunstenaar voor zijn geleverde prestatie uitbetaald kreeg, doet vermoeden dat het hier om een kleine schildering, zoals een wapenschild, een tekst of een decoratieve lijst moet gaan. Pieter van Beerevelt bekleedde nochtans een respectabele functie in de schildersgilde. Hij was immers deken in 1401-1402, 1408-1409 en 1409-1410 ⁵⁵.

Het belangrijkste document waarover men beschikt met betrekking tot de muurschilderingen in het schepenhuis van de Keure is een contract opgemaakt op 3 juni 1419 tussen enerzijds Jan Sersymoens, Jan Willaert en Pieter Weytier, ontvangers van de stad, en anderzijds Willem van Axpoele en Jan Martins, vrije schilders in Gent (cat. nr. 3.C.) ⁵⁶. De schilders verplichtten er zich toe ... *te vermakene van schilderien de ghefigurerde graven voeren int scepenhuus...* Hieruit blijkt vooreerst dat de kunstenaars oudere schilderijen moesten herwerken. Wanneer deze oudere schilderingen tot stand kwamen, is niet geweten, doch daar het schepenhuis van de Keure tussen 1320-1323 gebouwd werd ⁵⁷, waren ze logischerwijs gelijktijdig of later tot stand gekomen. Men verneemt eveneens de precieze locatie van de werken: ... *voeren int scepenhuus...*, wat meer dan waarschijnlijk op de schepenkamer als de plaats die als vierschaar werd gebruikt slaat. Deze was volgens Van Tyghem gelegen aan de hoek van de Hoogpoort en de Botermarkt ⁵⁸. Deze veronderstelling wordt enerzijds gestaafd door de vermelding, verder in het document, van... *trucifix boven de viercaren...*, en anderzijds door een rekening waarin sprake is van stellingen in het schepenhuis ⁵⁹. Deze stellingen werden meer dan waarschijnlijk aangebracht bij de voorbereiding van de schilderwerken.

Het document vervolgt ... *voeren de weeghe daer zij werken sullen de vorn. graven, verplaestert ende wel bereet sinde tharen wercke sonder haren cost...*, waaruit blijkt dat de *weeghe* of het muurvlak zal bezet

(52) L. DEVLIEGHER, *Beeld van het Kunstbezit in West-Vlaanderen*, Tielt, 1965, vol. I, p. 103, nr. 199.

(53) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 46.

(54) Idem, vol. I, p. 46.

(55) V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899, pp. 36, 40. Hij werd ook Pieter Poele van Beerevelt genoemd. Daar men geen gegevens heeft over de dekens van de schildersgilde tussen de jaren 1402-1403 en 1407-1408 is het mogelijk, doch niet zeker, dat hij ook in deze periode één of meerdere malen dit ambt waarnam.

(56) Cf. Bijlage I, doc. 1.

(57) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. I, p. 61.

(58) Idem, p. 50.

(59) Idem, vol. II, p. 52.

worden met kalkmortel door de opdrachtgever, met name het stadsbestuur, zelf. *Voeren* is dus een bijwoord bij *verplaestert*⁶⁰, en geen voorzetsel zoals Van Werveke stelde⁶¹ toen hij ten onrechte meende dat ... *voeren de weeghe*... een verdere specificatie van de locatie was. Het woord *verplaestert* is hier te verstaan als met kalkmortel bezetten. De verder in het document opgesomde technische gegevens en bepalingen waaraan de schilders zich moesten houden, doen immers vermoeden dat de opdrachtgevers op de hoogte waren van de schildertechniek. Het lijkt daarom waarschijnlijk dat ze met *verplaestert* geen bewerking met plaaster [calciumsulfaat] bedoelden — wat hevige zoutmigratie stimuleert en daarom te weren is — maar wel kalkmortel [zand en calciumhydroxide]. De schilders moesten zelf de imprimatuur leggen met loodwit (... *purmueren van loetwitte*...); ze moesten olieverf van een goede kwaliteit gebruiken en mochten hun verf niet aanmaken met bijtende stoffen (... *sonder faeu-telike corrosive der in te doene*...).

De graven moesten afgebeeld worden in een geschilderde nis (*metselrie*)⁶². Er zijn meer voorbeelden gekend van dergelijke geschilderde nissen, zoals bij de *H.-Cornelius* in de kapel van het St.-Jacobsgodshuis⁶³. Het volgende tekstgedeelte gaf aanleiding tot een dispuut tussen Van Werveke⁶⁴ en De Pauw⁶⁵ ... *de parketten vanden battaelgen also zij daer ghefigureert staen de ghelike te makene, te wetene de figure vanden grave Karele, alsoet staet in gbeliken ende sosij de poerteren met haren wapenen, also sij daer verwaepent staen, ende alle andre achtervolghende also zij daer ghefigureert staen, ende daer sullen zij scriven elcx carnacion hoe langhe zij regneerden, ghelyc dat te Curtricke staet ...* en verder ... *emmer wel verstaende dat elke battaelge ende elke vrouwe met haren grave, Boudin Hapkins justicie, sgraven Karels figuren, elc gherekent es voer eenen grave besloten in sijn parket, de stede daer af betalende zes s. gr. alsoe vors., van elken parcke vornoemt...*

Van Werveke meende op basis van die gegevens dat er naast de alleenstaande graven, ook portretten van graven met hun echtgenotes, afbeeldingen van gewapende gildemilities (*battaelgen*) en een gerechtigheid van Boudewijn Hapken geschilderd werden⁶⁶. Voor dit laatste tafereel stelde hij drie mogelijkheden voor: ofwel werd het verhaal van de edellieden die verdacht waren van struikroverij en door de graaf eigenhandig wer-

(60) J. VUYLSTEKE, *Communications*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1899, jg. VII, p. 108.

(61) A. VAN WERVEKE, *De muurschildering in het schepenhuis der XIVde eeuw. Antwoord aan de heer N. De Pauw*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1899, jg. VII, pp. 70.

(62) Voor de betekenis van *metselrie*, cf. E. VERWIJS, J. VERDAM, *o.c.*, dl. IV, kol. 1520.

(63) M.P.J. MARTENS, *o.c.*, 1985, cat. nr. 4.A., Afb. 12.

(64) A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1899, pp. 264-269.

(65) N. DE PAUW, *Les premiers peintres et sculpteurs gantois*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1899, vol. VII, p. 246; idem, *Antwoord aan het woordje van M. Van Werveke nopens de oude muurschilderingen van het stadhuis van Gent*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1900, vol. VIII, p. 7-15.

(66) A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1899, pp. 264-269.

den opgeknoopt, in beeld gebracht; ofwel het tafereel van de edelman die, omdat hij een vrouw niet betaalde, in het bijzijn van de graaf in een verfketel werd gekookt; een derde mogelijkheid was het verhaal van de ridder die, omdat hij zijn laten bestal, onthoofd werd en nadien aan een galg met een touw onder de oksels werd opgehangen. De Pauw merkte terecht op dat het enkel om nissen met graven ging, met die restrictie dat sommige onder hen met hun echtgenote waren afgebeeld⁶⁷. Het gerechtigheidstafereel van Boudewijn Hapken en de gewapende poorters stonden op de achtergrond van een schildering.

Dit was ook het geval met het portret van Karel de Goede. Deze stelling wordt bewezen door het feit dat het document expliciet vermeldt dat er voor elk tafereel (... *elken parcke...*) 6 s. gr. zou betaald worden. Nergens wordt melding gemaakt van een andere som behoudens in het tweede luik van het document dat handelt over het beschilderen van ... *trucifix boven der viercaren...* waarvoor 12 s. tournois werd betaald. Hieruit volgt dat de tafereelen allen gelijkaardig waren. Wanneer men bovendien rekening houdt met de twee betalingsdocumenten waarin de schilders de eerste maal 3 lb.⁶⁸ en de tweede maal 6 lb. 6 s. gr.⁶⁹ krijgen uitbetaald, ziet men dat ze in het totaal 9 lb. 6 s. gr. kregen. Een eenvoudige deling geeft als resultaat dat er 31 tafereelen moeten geweest zijn. Wanneer men er van uitgaat dat naast de graven ook de legendarische voorafgaande forestiers werden voorgesteld en men bijgevolg begon met Liederic de Buc en eindigde met Filips de Stoute en Margaretha van Male, blijkt dat het er juist 31 waren⁷⁰. Jan Martins wordt immers pas in 1431-1432 5 lb. gr. betaald voor ... *schilderijen die hij gemaect heeft in scepenhuus vander kuere van den grave Janne ende datter an cleeft...*⁷¹.

In het document staat ook dat zoals in Kortrijk, onder de portretten van de graven telkens moest staan hoe lang ze hadden geregeerd. In de St.-Catharinakapel van de O.L.V.-kerk te Kortrijk bevindt zich immers een reeks 14de-eeuwse gravenportretten⁷². Ze werden geschilderd door de Gentse kunstenaar Jan van der Hasselt⁷³. Menig auteur, o.m. De Buscher⁷⁴ dacht dat de Gentse gravenreeks veel gelijkenissen vertoonde met die van Kortrijk. Van Werveke merkte terecht op dat de gelijkenis volgens het document enkel op *carnacion* slaat⁷⁵. Het document levert verder nog

(67) N. DE PAUW, *o.c.*, 1899, p. 246; idem, *o.c.*, 1900, pp. 7-15.

(68) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 53.

(69) Idem, p. 55.

(70) De lijst der graven van Vlaanderen vindt men terug in Jan Van Dixmude, *Ditsde cronike ende genealogie van de prinsen ende graven van den foreeste van Buc, dat heet Vlaenderlant van 863 tot 1436*, in *Manuscript van Ieper*, begin 15de eeuw (Ieper, uitgave Lambin, 1836, p. 335).

(71) F. VAN THYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 65.

(72) Cf. o.m. J. PHILIPPE, *o.c.*, 1956, pp. 366-367. De auteur geeft een uitvoerige bibliografie op m.b.t. de schilderingen in Kortrijk.

(73) Jan van der Hasselt, wiens naam refereert naar een gehucht in de buurt van Gent, maakte o.m. een O.-L.-Vrouwbeeld voor het Hof Ten Walle (het latere Prinsenhof) en in 1386 schilderde hij een altaartafel voor de kerk van de Franciscanen te Gent, cf. V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899, pp. 37-38.

(74) E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 47-48.

(75) A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1899, pp. 309-311.

enige gegevens over het coloriet : ... *finer veerwen van goude ende goeden asuere ende alle andre verwen achtervolghende, alsoet behoert, ute ghedaen den maelge, arnassche ende anderen blickenden wapenen sullen sijn van witter foelgen...* Het blijkt bijgevolg dat de schilders naast blauw en andere kleuren, ook bladgoud en wellicht bladzilver gebruikten met de bedoeling de schilderijen een kostbaar uitzicht te geven. De stad belooft verder dat ze het bladgoud zouden leveren (... *de stede sal leveren... tghesleghene gout...*). Deze belofte werd nagekomen daar in de rekeningen van hetzelfde jaar vermeld staat dat Pieteren vander Paele 3 lb. 3 s. 4 d. gr. betaald wordt voor het leveren van bladgoud ... *daer de graven int scepenhuus mede vergbult waren...*⁷⁶.

De schilderijen moesten afgewerkt zijn tegen St.-Baafsmis, m.a.w. tegen 10 oktober⁷⁷.

Zoals reeds werd vermeld vervulde Jan Martins pas 12 jaar later de gravenreeks met het portret van Jan zonder Vrees (cat. nr. 3.D.)⁷⁸, die vermoord was te Montereau in 1419, hetzelfde jaar als het ontstaan van de gravenreeks. Opvallend hierbij is dat hij hiervoor 5 lb. gr. krijgt i.p.v. 6 s. gr., wat neerkomt op ongeveer het 17-voudige. Hoogst waarschijnlijk heeft dit vooral te maken met het feit dat het hier niet ging om „vermaken” of herschilderen van bestaande werken zoals in het bovenstaande geval, maar dat de kunstenaar hier een nieuw werk creëerde.

Tot tweemaal toe werden de schilderijen in 1427-1428 gereinigd⁷⁹ en in 1445-1446 werd de kastelein van de Keure, Pieteren van der Straten 7 s. 10 d. betaald om o.m. hetzelfde werk te verrichten⁸⁰; ook in 1483 werden ze gereinigd door ... *Betkine, djoncwijf vander castelleyn vander kuere...*⁸¹. Waarom de schilderijen zo dikwijls moesten gereinigd worden is niet duidelijk.

De gravenreeks verdween toen het schepenhuis van de Keure in 1517 werd gesloopt⁸². J. Duverger wees op een tekst afkomstig van een handschrift van ca. 1560⁸³ gemaakt voor een lid van de Gentse De Gruterefamilie en gekend uit een 18de-eeuwse kopie die onder de naam *hs. Van Crombrugghe-Loovelde* in de Gentse Universiteitsbibliotheek wordt bewaard⁸⁴. Uit deze tekst blijkt dat het portret van Filips de Goede — een latere aanvulling van de gravenreeks waarvoor geen documentaire bronnen bekend zijn — bij afbraak van het oude schepenhuis van de

(76) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 55.

(77) E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, p. 46.

(78) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 65.

(79) Idem, pp. 74, 79.

(80) Idem, p. 79.

(81) Idem, p. 107.

(82) Idem, vol. I, p. 53.

(83) J. DUVERGER, *Het grafschrift van Hubert Van Eyck en het quatrain van het Gentse Lam Gods-retabel*, in *Verhandelingen K.A.W.L.S.K. Klasse der Schone Kunsten*, Brussel, 1945, jg. VII, nr. 4, pp. 42-43; Idem, *Verslag van de gewone vergadering van 17 januari 1976: Bijdragen tot de geschiedenis van de laatmiddeleeuwse schilderkunst te Gent*, in *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, XLV (1976), Brussel, 1977, p. 100.

(84) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 53.

Keure uit de muur werden gekapt en in de verzameling van Filips de Grutere werd ondergebracht. Duverger maakte hierbij de bedenking: „Mischien is dat de vroegst gekende poging tot conservatie in onze gewesten”.

Volgens Van Acker⁸⁵ steunde de 16de-eeuwse Antwerpse graficus Pieter Baltens zich o.m. op de Gentse gravenreeks toen hij zelf een dergelijke reeks graveerde⁸⁶. Hij kon echter de gravenportretten enkel van kopieën kennen daar hij slechts zeventien jaar was toen de originelen verdwenen. De gravures tonen dat sommige graven ook met een tafereel uit hun leven op de achtergrond werden afgebeeld. Zo ziet men achter Boudewijn Hapken het reeds eerder vermelde tafereel van de door de graaf gehangen edellieden⁸⁷. Van Acker opperde de mogelijkheid dat de aquarel ... *vande haude graven van Vlaanderen, staende in bollaertscamer...* die in 1696 door Giles le Plat werden gerestaureerd⁸⁸, een kopie kon zijn van de oude gravenreeks. Dit wordt echter door geen enkel argument bevestigd.

In 1420-1421 werden Willem de Ritsere, Jan Bulteel en Jan van Bassevelde betaald ... *vanden sluetels, ogiven ende scilderie up de reken-camere...* (cat. nr. 3.E.)⁸⁹. De rekenkamer, die gelegen was naast de schepenkamer van de Keure⁹⁰, werd gebouwd tussen 1341 en 1342⁹¹. Buiten de prijs van 4 lb. 16 s. gr. biedt het document geen verdere gegevens. Desondanks kan men vermoeden dat Willem de Ritsere instond voor de schildering. Hij was deken van het schilderambacht in 1420-1421, van 1422-1423 doorlopend tot 1426-1427, in 1429-1430 en in 1431-1432⁹². Jan Bulteel daarentegen was een houtsnijder die zich voornamelijk specialiseerde in koorgestoelten. Hij werkte o.m. in de Gentse St.-Pietersabdij en in de kerk van het klooster der Geschoeide Karmelieten⁹³. Het ligt voor de hand dat hij voor de zgn. *sluetels* — hoogstwaarschijnlijk balksleutels — instond. Over de derde kunstenaar Jan van Bassevelde, is weinig geweten.

Tussen 14 augustus en 12 september 1427 kregen Willem de Ritsere en Jan Martins 2 lb. gr. voor schilderwerk in de Kapel van de Keure

(85) K. VAN ACKER, *Iconografische beschouwingen i.v.m. de 16de eeuwse gegraveerde portretten der graven van Vlaanderen*, in *Oud-Holland*, 1968, jg. LXXXIII, pp. 95-116.

(86) *Généalogies des Forestiers et contes de Flandre avec brève histoire de leurs vies recueillies de plus véritables et anciennes chroniques par Corneille Martin, ornées de vrais portraits et habits à la façon de leurs temps, tirés des anciens tableaux par Pierre Balbasar*, Antwerpen, Plantijn, 1612.

(87) K.G. VAN ACKER, *o.c.*, afb. 45.

(88) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 525.

(89) *Idem*, p. 56.

(90) *Idem*, vol. I, p. 46.

(91) *Idem*, p. 61.

(92) V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899, pp. 40-41; G. HULIN DE LOO, *Notes sur deux peintres gantois du XVe siècle: Liévin van den Bossche et Willem van Lombeke, alias de Ritsere*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1908, jg. XV, pp. 60-64. Willem de Ritsere werd ook Van Lombeke genoemd.

(93) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. I, p. 53, noot 182.

(cat. nr. 3.F.)⁹⁴. Deze kapel, die zeker aan de Hoogpoort gelegen was⁹⁵, werd gebouwd in 1341-1342⁹⁶.

Over een laatste muurschildering in het schepenhuis van de Keure is men ingelicht door een rekening van 1442-1443 (cat. nr. 3.I.)⁹⁷. Heinderic van Thorem wordt 12 lb. 20 d. betaald om ... *van der nieuwer camere int scepenhuus boven te scildene, mids XII dossijnen loveren van elc sticke III gro. ende LXX rooskine stic eenen gro. te verguldene...* In de prijs zitten eveneens andere werken die hij in de rekenkamer ondernomen had, begrepen. Hij wordt dus betaald voor het schilderen van loofwerk en gouden roosjes. De *nieuwer camere* was men een jaar voordien beginnen bouwen en lag aan de Botermarkt, tussen de zijkant van het schepenhuis van de Keure en de voorkant van het oude schepenhuis van Gedele⁹⁸.

Het schepenhuis van Gedele

Over het allereerste schepenhuis van Gedele is men slecht ingelicht. Men houdt er zelfs verschillende meningen op na over de juiste ligging⁹⁹. Vanaf 1343 begon men een tweede schepenhuis van Gedele te bouwen aan de Botermarkt¹⁰⁰. Dit gebouw deed dienst tot 1595, toen een derde en het huidige schepenhuis van Gedele werd opgetrokken in Vlaamse renaissancestijl¹⁰¹.

In de schepenkamer van het tweede schepenhuis van Gedele schilderde Jan Maelvoeye in 1370 een muurschildering (cat. nr. 3.G.)¹⁰². Hij werd hiervoor tussen 12 en 25 september van hetzelfde jaar 40 lb. betaald. De munteheid is hier duidelijk, zoals meestal in de 14e eeuw te Gent, *pond payment*. Dit loon komt bijgevolg overeen met 1 lb. gr.

Nabur Martins kreeg achtereenvolgens voor schilderingen in de kapel van hetzelfde schepenhuis, in 1440 13 lb. 3 s. 4 d. gr.¹⁰³, in 1441-1442 2 lb. gr.¹⁰⁴ en in 1448-1449 21 lb. 10 s. gr. (cat. nr. 3.H.)¹⁰⁵. In deze laatste betalingsschijf was eveneens de kostprijs van een kruis dat hij gemaakt had voor dezelfde kapel, begrepen. Het moet hier, gezien de prijs, om aanzienlijke schilderingen gegaan zijn, doch men weet, behoudens deze rekeningen, niets van dit werk. De kapel van Gedele lag naast hun schepenkamer en werd gebouwd in 1409-1410¹⁰⁶. In 1411-1412 en in 1412-1413 schonk de stad respectievelijk 3 lb. gr. en 40 s. gr. ... *ter*

(94) Idem, vol. II, p. 62.

(95) Idem, vol. I, p. 46.

(96) Idem, p. 61.

(97) Idem, vol. II, p. 76.

(98) Idem, vol. I, p. 56.

(99) Idem, p. 62-71. Alle meningen worden hier in extenso behandeld.

(100) Idem, p. 73.

(101) Idem, p. 154.

(102) Idem, vol. II, p. 38.

(103) Idem, p. 71.

(104) Idem, p. 72.

(105) Idem, p. 105.

(106) Idem, vol. I, p. 74.

*stofferinghen van scepenen capelle van gbedeete...*¹⁰⁷. Het is echter onwaarschijnlijk dat deze fondsen in verband te brengen zijn met bovengenoemde muurschilderingen. Anderzijds is het niet duidelijk of ze bedoeld waren voor andere schilderingen, dan wel voor decoraties van andere aard.

4. HUIDIG STADHUIS

Met de bouw van het huidig stadhuis werd gestart in 1482¹⁰⁸. Tijdens deze vroegste bouwfase kwam de collegekamer (de huidige gemeenteraadszaal) en de collatiezolder (nu arsenaalzaal) tot stand. Agnes vanden Bossche, één van de zeldzame schilderessen uit die tijd, tekende de patronen voor het steenhouwerswerk van de gevel; andere bouwmeesters van dit gedeelte zijn niet gekend.

Het houten spitstongewelf van de arsenaalzaal werd in 1485 door Gheerolf vanden Moortere voorzien van wapenschilden, decoratieve bloemmotiefjes en loofwerk (cat. nr. 3.J.)¹⁰⁹. Hij werd hiervoor de aanzienlijke som van 30 lb. gr. betaald. Het is eigenaardig dat dit document zich bevindt bij de rubriek ... *uutghegheven ter causen vander reperacien vander nieuwe cameren ende colacie soldere...* alsof de nieuwbouw toen reeds aan herstellingen toe was. De Busscher maakte melding van dit document en wees erop dat Gheerolf vanden Moortere voornamelijk als schilder van religieuze tafereelen bekend stond¹¹⁰. De auteur beging echter de toen veel voorkomende vergissing om de collatiezolder in Het Toreken aan de Vrijdagmarkt te situeren.

Een jaar later, op 3 november 1486, werd Augustijn de Brune 4 lb. 16 s. gr. betaald om aan bovenstaande schilderingen ... *zekere wapene... van den coninc vanden Romainen ende inghelycx vanden hertoghe Philips...* toe te voegen (cat. nr. 3.K.)¹¹¹. Dit werk wordt gekeurd door de deken en de gezworenen van de schildersnering. Hoewel dit gebruikelijk was, is het toch uitzonderlijk dat dit feit in de rekening wordt vermeld. De schilderingen van Gheerolf vanden Moortere en Augustijn de Brune werden in 1533-1534 door Jooris vander Riviere „in oordene” gesteld, wat waarschijnlijk wijst op een heraldische aanpassing¹¹².

In 1870 werd dit gewelf opnieuw grondig gerestaureerd¹¹³ en het is nu de vraag in hoeverre de beschildering nog origineel is. De metaalachtige omlijning van de bloem- en plantenmotieven verraden immers meer de 19de-eeuwse stijl van de restaurateur.

Een laatste document met betrekking tot de muurschilderingen in het Gents stadhuis is een rekening van 1582-1583, waarin Lieven van de

(107) Idem, vol. II, p. 209.

(108) Idem, vol. I, p. 78.

(109) Idem, vol. II, p. 141.

(110) E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 95, 168.

(111) F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, p. 142.

(112) Idem, p. 232. Prof. Dr. A. De Schrijver wees mij op de betekenis van *in oordene stellen* in deze context.

(113) Idem, vol. I, p. 273.

Schelde 15 lb. 5 s. gr. betaald wordt voor het schilderen van ... *diveerssche weercken in de camers van tryen stadthuus* (cat. nr. 3.L.)¹¹⁴. Met de *camers* is de Bollaertskamer bedoeld die toen net was afgewerkt. De Bollaertskamer, die gelegen is aan de Hoogpoort, werd ontworpen door Joos Roman en genoemd naar Jan Bollaert, stadsontvanger en één van de belangrijkste geldschieters van de stedewerken in die tijd¹¹⁵.

De documentaire bronnen die hierboven in extenso werden besproken, geven een beeld van de voortdurende bedrijvigheid en de grote zorg waarmee de Gentenaars hun schepenhuisen hebben gebouwd en versierd. De decoratieve pracht van de interieurs en meer in het bijzonder van de muurschilderingen, accentueerden het gezag van de schepenen die vanuit deze lokalen de stad bestuurden.

5. BELFORT

Over de bouwgeschiedenis van het Belfort is men, ondanks de grote leemten in de stadsrekeningen, tamelijk goed ingelicht. Het Gentse vrijheidssymbool komt voor de eerste maal voor in de rekeningen van 1314¹¹⁶. Sindsdien tot heden onderging het bouwwerk regelmatig veranderingen, onderhoudswerken en restauraties. Zo liet men ook verscheidene onderdelen beschilderen.

In 1458 - 1459 werd de schilder Claise Van der Meersch betaald om drie wapenschilden te schilderen op de hoeken van de wijzerplaat van het uurwerk (cat. nr. 4.A.) en verder om te ... *makene de schilderie vanden zelve wijsere metten iij ewangelisten...*¹¹⁷ (cat. nr. 4.B.). Hij werd hiervoor 6 lb. gr. betaald. Dit bedrag laat vermoeden dat het hier om aanzienlijke schilderingen ging. Het is niet bekend welke techniek de kunstenaar aanwendde om deze schilderingen te maken die gezien hun plaatsing, moesten kunnen weerstaan aan weer en wind. Men weet ook niet wanneer dit werk verdween.

Claise Van der Meersch was een respectabel lid van de schildersgilde. Hij nam immers tot twee maal toe, in 1447 - 1448 en in 1448 - 1449, het dekenambt waar¹¹⁸. Nog geen tien jaar na bovenvermelde werken, deed men weer beroep op zijn diensten. In 1467 - 1468 werd hij betaald om metalen staven van zes pinakels van de vier torentjes van goud te voorzien; de torentjes¹¹⁹ aan twee grote vensters met lelies te beschilderen en twaalf vensters te schilderen.

(114) Idem, vol. II, p. 283.

(115) Idem, vol. I, pp. 134-141.

(116) F. DE SMIDT, *Het verbodingsstelsel van „abeweerp vanden beelfroete” van Gent*, in *Mededelingen K.A.W.L.S.K., Klasse der Schone Kunsten*, Brussel, 1975, jg. XXXVII, ur. 2, p. 5.

(117) Cf. Bijlage I, doc. 4.

(118) V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899, p. 41.

(119) In het document is sprake van ... *zesse hoesen...* (cf. Bijlage I, doc. 6). Verwijs en Verdam meenden dat men in Gent met *huesen* (heuse, hose) dakgoten of kegelvormige torentjes, pinakels bedoelde (cf. E. VERWIJS, J. VERDAM, *o.c.*, dl. III, kol. 610, i.v. *hose*). Deze laatste verklaring lijkt de meest voor de hand liggende.

In dezelfde rekening vindt men een betaling aan de schilderes Agnes Van den Bossche (cat. nr. 4.C.)¹²⁰. Ze ontving 26 s. gr. om onder andere ... *xvij vorsten van daveynsteren...*¹²¹ te vergulden en te beschilderen en om de twaalf vensters van ... *aensichten...* te voorzien. De betekenis van *aensichten* is meer dan waarschijnlijk *aangezichten*¹²². Heeft Agnes Van den Bossche portretjes of gefantaseerde hoofden op de vensters geschilderd?

Iets verder op dezelfde folio van deze betalingreeks staat dat Giselbrechte Bloumaert niet alleen betaald werd voor het beschilderen van houtwerk aan het belfort, maar ook voor ... *schilderijen an... de groote stijlen onder de groote meeste cappe ...* (cat. nr. 4.D.). Hoogstwaarschijnlijk bedoelde men met dat laatste dat hij kolommen die het dak steunden met schilderwerk versierde. Zoals reeds eerder gesteld, kan een document, en meer bepaald een rekening door het gebrek aan specificatie, vaag en dubbelzinnig zijn. Eens te meer moet men vaststellen dat bovenstaande rekeningen, op het gegeven na dat enkele onderdelen van het gebouw beschilderd waren, weinig of niets kenbaar maken betreffende het uitzicht, de iconografie, de stijl of de techniek van die beschilderingen.

In het Bijlokemuseum bewaart men het bekende 14de-eeuwse ontwerp van het belfort, *Dbeweerp vanden beelfroete*¹²³. Dit ontwerp werd volgens Van Werveke¹²⁴ gemaakt na 1314, daar drie van de vier vensters van de onderste geleding op de tekening dichtgemetseld staan afgebeeld, wat onlogisch zou zijn bij een ontwerp van een nog niet aangevat werk.

In het kader van onderhavige studie zijn voornamelijk de personages op de vierde geleding van het ontwerp van belang. Men bemerkt op de linker liseen een valkenier, gehuld in een lang kleed. Hij laat zijn bovenlichaam naar rechts overhellen. Op het linker muurvlak staat links een poorter in kleurrijke kledij en met een geldbeugel aan de gordel; naast hem staat een trompetist. Op het muurvlak rechts staat een poorter die een wijde kaproen draagt en naar zijn buurman kijkt die op een bazuin blaast. Op de liseen rechts staat een tweede valkenier.

De Smidt stelde terecht dat het hier zowel om ontwerpen voor wand-schilderingen, als om reliëfbeelden kan gaan¹²⁵. Er dient te worden vermeld dat het ontwerp bij de eigenlijke uitvoering niet gevolgd werd. Vooral de verschillende verhoudingen verschafte het uiteindelijke belfort

(120) Over Agnes Van den Bossche cf. ook cat. nr. 3; F. VAN TYGHEM, *Agnes Van den Bossche, een Gentse schilderes uit de late middeleeuwen*, in *Stads-archeologie, Bodem en Monument in Gent*, Gent, 1985, jg. IX, nr. 3, pp. 27-33.

(121) Met *vorsten* bedoelde men het voorste gedeelte of m.a.w. de exterieurzijde. Cf. E. VERWIJS, J. VERDAM, *o.c.*, dl. IX, kol. 1156-1163.

(122) E. VERWIJS, J. VERDAM, *o.c.*, dl. I, kol. 145-146. De andere betekenis van *aensicht* is voorkomen, uitzicht. Dit heeft echter geen betekenis in bovenstaand verband.

(123) Anoniem, *Dbeweerp vanden beelfroete*, 14de eeuw, Gent, Bijlokemuseum. Cf. F. DE SMIDT, *o.c.*, 1975.

(124) A. VAN WERVEKE, *Van wanneer dagteekent dbeweerp vanden beelfroete. Was het belfort oorspronkelijk bestemd om een uurwerk en een klokkespel te bevatten?*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1905, jg. XIII, pp. 135.

(125) F. DE SMIDT, *o.c.*, 1975, p. 17.

een ander uitzicht. Ook de hierboven beschreven personages werden waarschijnlijk nooit uitgevoerd.

De stadswachters en bazuinspelers, die bovenaan het ontwerp achter de borstweringen van de klokketoren werden afgebeeld, zijn waarschijnlijk niet te interpreteren als ontwerpen voor beelden of schilderijen. Ze vervullen enkel een verlevendigende rol.

6. PRINSENHOF

Tot nog toe werd er, op enkele korte artikels na, geen grondige studie gewijd aan het voormalige Prinsenhof, het vorstelijk verblijf te Gent, waar op 24 februari 1500 Keizer Karel geboren werd. Dit kasteel werd opgericht vanaf het begin van de 13de eeuw¹²⁶; kwam in 1223 in bezit van Alexander Braems — naar wie het eerst *Sersanderswal*, en later *Hof ten Walle* werd genoemd — en werd door Lodewijk van Male verworven in 1349.

Onder de Bourgondiërs onderging het kasteel veel transformaties en werd het interieur voorzien van decoratieve versieringen. Zo leest men in een rekening die tussen 1424 en 1429 te dateren is, dat Willem De Ritsere, alias Van Lombeke, betaald werd voor het schilderen van gouden letters en wapenschilden van Bourgondië en Vlaanderen (cat. nr. 5.A.). Er wordt evenwel geen melding gemaakt van de precieze plaats in het gebouw waar de kunstenaar deze beschilderingen moest aanbrengen¹²⁷.

Willem de Ritsere kreeg samen met Claise Van der Meersch in 1444 opnieuw een opdracht in het Hof ten Walle (cat. nr. 5.B.). Ze moesten de wanden van twee kamers, badkamers, badstoven, persoonlijke vertrekken van de hertog en de overlopen van het ene vertrek naar het andere, met deviezen beschilderen. Hetzelfde devies — hoogstwaarschijnlijk de Bourgondische vuurslag — hadden de kunstenaars ook op het plafond en op de schoorsteenmantels van het persoonlijk vertrek van de hertog aangebracht; ook de schoorsteenmantel van de slaapkamer werd aldus versierd.

Vanaf het midden van de 17de eeuw brak het verval van het Prinsenhof aan. Grote gedeelten van het paleis werden verkocht aan de stad, andere kwamen in handen van de Paters Discalsen of de Ongeschoeide Karmelieten¹²⁸. In de loop van de 18de en de 19de eeuw zouden de gebouwen als paardenfokkerij, fabriek, suikerraffinaderij en kazerne gebruikt worden tot een grote brand in 1835 het gehele gebouwencomplex liet verdwijnen, op de buitenpoort na, die de Gentenaars nog steeds *de donkere puurte* noemen. Het is niet onwaarschijnlijk dat verscheidene van de driehonderd kamers van dit groots verblijf van de heren van Vlaanderen, met muur-

(126) R. d'EXSTEYL, *Waar Keizer Karel geboren werd: Het Prinsenhof in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1961, jg. X, nr. 2, pp. 38-40.

(127) Noch V. Van der Haeghen (*Ritsere, Guillaume de*, in *Biographie Nationale*, Brussel, 1907, vol. XIX, kol. 364-365), noch G. Hulin de Loo (*o.c.*, 1908, pp. 61-62) gaven, toen ze dit document vermeldden, enige aanduiding van het archiefonds waar het zich bevond.

(128) R. d'EXSTEYL, *o.c.*, p. 40.

schilderingen versierd waren, doch de hierboven besproken documenten zijn de enige waarover men beschikt. De weinige gegevens die ze leveren kunnen bijgevolg moeilijk exemplarisch te noemen zijn voor de stoffering van dit verdwenen Gents paleis.

7. REFUGE VAN DE BISSCHOP VAN KAMERIJK

Een laatste document dat onze aandacht vraagt is een acte van 17 juni 1466 waarin de Gentse schilder Daneel De Rijke aangemaand werd om zijn belofte om ... *sekeren weerke* ... te maken in de Refuge van de bisschop van Kamerijk, na te komen (Cat. nr. 5)¹²⁹. Hij had zich hiertoe verbonden in een *cyrograaf* waarvan sprake is in bovengenoemd document, doch die niet bewaard is gebleven. Zegher van Apeltrin, procureur van Bisschop Jan van Bourgondië, dreigde ermee dat indien de schilder het werk niet voltooide binnen de komende zes weken hij moest ... *treckene in sammans in chasteledt*..., m.a.w. in de stedelijke gevangenis.

Over de locatie is niets bekend, zelfs niet waar ze gelegen was. Het is echter geweten dat verschillende vreemde notabelen en geestelijken in Gent een verblijfplaats hadden. Men denke hierbij aan de refuge van de abdijs van Cambron en de refuge van het klooster van Waarschoot.

Er rijzen enige twijfels omtrent het feit of het document wel alludeert op muurschilderingen, daar slechts melding wordt gemaakt van ... *sekere weerke*... Het is echter duidelijk dat de kunstenaar zich moest verplaatsen om deze werken te vervaardigen, daar er sprake is van ... *in mijns beeren heerbeerghe*...

Daneel De Rijke was een belangrijk schilder, die o.m. in 1460 - 1461, 1462 - 1463 en 1463 - 1464 deken was van de schildersgilde¹³⁰ en die De Schryver als de mogelijke auteur van de Gentse *Calvarietriptiek* aanzag¹³¹.

Niet één van de schilderingen die hier werd besproken bleef bewaard. De documenten zijn daarom, ondanks hun onvolledigheid en hun dikwijls dubbelzinnige formulering, een primaire bron in het onderzoek van de Gentse muurschilderkunst. Ze lichten ons bovendien in over een deel van de activiteit van een aantal kunstenaars, die men slechts uit geschreven bronnen kent. Daarom vormen deze documenten ook een belangrijke bron in het onderzoek van de weinig bestudeerde Gentse school in de 15de eeuw. Het is niet uitgesloten dat het oeuvre van één of meerdere van deze, enkel uit documenten gekende kunstenaars, schuilgaat onder een noodnaam. Hopelijk zal men op basis van verder onderzoek nog verbanden kunnen leggen tussen deze kunstenaars en hun tot nog toe, anoniem gebleven werk.

(129) Cf. Bijlage I, doc. 5.

(130) V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899, p. 42.

(131) *Calvarietriptiek*, ca. 1469, Gent, St.-Baafskathedraal. Cf. A. DE SCHRYVER, *De Gentse schilderkunst na de Van Eycks*, in *Catalogus Justus Van Gent, Berruguete en het Hof van Urbino*, Gent, 1957, p. 23.

RIJKSUNIVERSITEIT - GENT

SEMINARIE VOOR ALGEMENE EN
INSTITUTIONELE GESCHIEDENIS
DER MIDDELEEUWEN

Blandinberg 2 - 9000 GENT

BIJLAGE I
DOCUMENTEN

Doc. 1 — 1419, 3 juni — *Contract tussen de schilders Willem van Axpoele en Jan Martins en de drie ontvangers van de stad betreffende het herschilderen van de gravengalerij in het schepenhuis van de keure.*

Kenlic etc. dat Jan Sersymoens, Jan Willaert ende Pieter Weytier, ontfanghers vander stede van Ghend in desen tyt hebben besproken ende ghemaect, inden name vander / stede van Ghend, in desen tyt, hebben besproken ende ghemaect inden name vander stede^(a) zeker voerwerde jeghen Willem van Axpoele ende Janne Martins, vrie scilderen / in de stede van Ghend, te vermakene van scilderien de ghefigurerde graven voeren int scepenhuus vander kuere, emmer voeren de weeghe daer zij werken sullen de / vorn. graven verplaestert ende wel bereet sinde tharen wercke sonder haren cost; ende daer naer tfelt daer de vors. graven ghefigureert sullen sijn, sal bereet werden / biden vornomde scilders met purmueren van loetwitte van goeder olieverwen naer den eesch vanden wercke sonder faeutelike corrosive der in te doene; ende sullen / voert de vornomde figuren vanden graven ende de metselrie der toe dienende, ende al dat den wercke ancleven mach, wercken met goeder oliverwen naer den eesch / vanden wercke eersamelic ende alsoet behoert ghewrocht te sinen ende de parketten vanden battaelgen, also zij daer ghefigureert staen de ghelike te makene, te wetene de / figure vanden grave Karele, alsoet staet in gheliken, ende sosy de poerteren met haren wapenen, also zij daer verwapent staen, ende alle andre achtervolghende / also zij daer ghefigureert staen; ende daer sullen zij scriven elcx carnacion, hoe langhe zij regneerden, ghelyc dat te Curtricke staet; emmer al tvornomde / weerc ghetrauwelic ende deughdelic te leverne naer den eesch vanden weercke ende alsoet behoert ghewrocht te sine. Dies sullen de vors. weercliede hebben van / elken grave in sine metselrie besloten ende verwapent van finer veerwen van gouden ende goeden asuere ende alle andre verwen achtervolghende, alsoet behoert, / ute ghedaen den maelge, arnassche ende anderen witten blickenden wapenen sullen sijn van witter foelgen, dicke gheslegghen naer den eesch vanden wercke, de somme van / zes s. gr. tornois: emmer wel verstaende dat elke battaelge ende elke vrouwe met haren grave, Boudin Hapkins justicie, sgraven Karels figuren, elc gherekent / es voer eenen grave besloten in sijn parket, de stede daer af betalende zes s.gr., alsoe vors., van elcken parcke vorn. Ende eist scepenen ghelieflic, tcrucifix / boven der vierscaren te doene vermakene, dat de weercliede dat sullen moeten doen naer tghelike weerc vanden crucifixe alsoet nu staet waer af de / stede ghelden sal de somme van twalef s. gr. tornois. Ende de stede sal leveren den vornomden wercklieden stallagen sonder haren cost, ende tgheslegene gout / datmen verhuerbueren sal an de

(a) De woorden *in desen tijt...vander stede* zijn overbodig herhaald.

beelden, an de graven ende eldre daert behoeren sal naer den eesch vanden weercke. Ende dit vors. weerc hebben Willem | ende Jan vorn. ghelooft te weerckene, wel ende deughdelic te doene sonder fraeude vulcommen te zine, onthier ende Sente Bamesse naestcommende. Actum iij^e die junij anno xix. //

S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, reeks 301 - 25, f° 95 v°.

Gepubliceerd door: C.L. DIERICX, *o.c.*, vol. II, p. 75; E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 45-46; F. DE POTTER, *o.c.*, vol. I, p. 191; N. DE PAUW, *o.c.*, 1899, pp. 72-73; F. VAN TYGHEM, *o.c.*, vol. II, pp. 376-377.

Doc. 2. — 1425, 19 april — *Contract tussen Jan de Stoevere en Jhoenen van den Rode betreffende schilderijen in de O.-L.-Vrouwkapel van de H.-Kerstkerk in het St.-Baafsdorp.*

Kenlic zij etc. dat Jan de Stoevere commen es etc. kende ende liide dat hij heeft ghenomen ende ghevoerwaert jeghen Jhoennen vanden Rode, te stoffeerne de capelle voer Onser | Vrouwen shelichs Kersts van olivaerwe metten storyen van Onser Vrouwe diere in staet met meer anderen beelden, tverhemelte boven met bloumen naer dat heescht, de iiij rosen | boven van goude vergult, int verhemelte met loveren van tentvelde elke roese de trylge van vermelgoene anden muer ende buten der capellen anden boghe tavontmael. Dese | voerwaerde es ghemaect omme een somme van vj lb. x s. gr. te betaelne by paymenten, te wetene es ij lb. gr. ghereet omme hem mede te beghinnene ende stoffe mede te coepene, | xxx s. gr. een maend naer sente Jansmesse eerstcommende, ende ij lb. x s. gr. tsente Jansmesse anno xxvj, dan vul betaelt te zine. Verzekert | up hem ende up al tsine, ende Jan de Stoevere heeft beloofd tvorn. werc te veldoene onthier ende Paesschen eerstcommende. Actum xix dagh aprillis anno xxv. //

S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, reeks 301 - 28, f° 65 r°.

Gepubliceerd door: E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 144-145 (1); A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, p. 218.

(1) De transcriptie van De Busscher is niet betrouwbaar.

Doc. 3. — 1441, 12 augustus — *Contract tussen Joos Kerre ende schippersgilde betreffende schilderwerk in hun kapel.*

Kenlic etc. dat Joos Kerre commen es etc. ende bekende ghenomen hebbende te weerkene van pourtraitueren ter binnenster zijde vander capelle boven ghenoeemt (1), ende dat | verghult de canten ende boorden van gaudē naer den heesch van den weerke ende buten de selve duere te weerkene met oliverwen van pourtraitueren naer den | heesch etc., omme de somme van iiij pond gr. Dies sal de voors. Joos stofferen drie beelden staende in de capelle in den ocsael metter metsseleren (2) ende cresten daer | toe behoorende, naer de maniere etc. Te betaelne de voors. somme te

Sente Mertinsmesse, *ende* dat bij den deken vanden sciplieden die dan wesen sal, emmer wel / verstaende dat Roeger Temmerman *ende* zijne ghezwoorne ghezellen onghhouden zullen wesen anders eenighe betac- linghe te doene. Actum xij *dagb* augustij anno xlj. //

S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, reeks 301 - 36, f° 127 r°.

Gepubliceerd door: C.L. DIERICX, *o.c.*, vol. II, p. 262; E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 91-92; F. DE POTTER, *o.c.*, vol. IV, p. 221 (3); V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1900, p. 103.

- (1) *Capelle van der sciplieden huus*, geciteerd in de acte die hieraan vooraf gaat.
- (2) De tekst vermeldt *metsseleren* en niet zoals gebruikelijk *metselrien*.
- (3) De transcripties van Diericx, De Busscher en De Potter zijn onbetrouwbaar en onvolledig.

Doc. 4. — 1458-1459 — *Claise Vander Meersch wordt betaald voor schilderwerk aan het Belfort.*

f° 136 r°

Utgheven vanden taswercken *ende* leveringhen die binnen dezen jaere in den / orbuer van dezen vors. stede gewrocht zijn, overbracht bi Joos vander / Muelen als tresorier vander zelve stede. Der toe gheordineert metgaders / meesters Janne vanden Bindre *ende* Laureins vanden Berghe, ghezwoorne / cesscheeders vander vorn. stede. Also hier naer verclaert staat. / (...)

f° 136 v°

Item Claise vander Meersch, *schildere*, van drien schilden van wapenen / te makene up tsaelge dac an tbeelfroyt boven den wijsere *ende* / vanden makene de schilderie vanden zelve wysere metten iiiij / ewangelisten *ende* diesser ancleeft, int gheele   vj lb. gr. //

S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400 - 19, f° 136 r°, v°.

Gepubliceerd door: A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, p. 223.

Doc. 5. — 1466, 17 juni — *Daneel De Rijke wordt aangemaand schilder- ringen (?) af te werken in de refuge van de bisschop van Kamerijk.*

Scepenen etc. naer handelinghe dies voor hemlieden was ter causen vanden ansprake die Zegher Van Apeltrin / als procureur van mijnen heere den bisscop van Camerijke dede Daneel den Rijke, *schildere*, van sekeren weerke / dat de selve Daneel ghevoorwaert *ende* ghenomen hadde te makene in mijns voors. heeren heerbeerge naer / den uutwijsene vander cyrographien, die hij over gaf te wette, dwelke hij in ghebreke was te vulcommene. / Wijden den voorn. Daneel niet gheghstaende ziere weere

te vulmakene tvors. weerc, daer de questie / af es, ende naer dinhouden vander selver cyrographien, binnen vj weken *eerstcommende*, ofte te treckene in sammans / in chasteledt te Ghend etc. Actum xvij juniij anno *lxxvj.* //

S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, reeks 301-48, f° 122 v°.
Gepubliceerd door: E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 116-117; F. DE POTTER, *o.c.*, vol. V, p. 191.

Doc. 6. — 1467-1468 — *Claise Vander Meersch, Agnes Vanden Bossche en Ghiselbrecht Bloumaert worden betaald voor schilderwerk aan het Belfort.*

f° 314 r°

Utgheven van den tasweercken ende leveringhe die binnen dezen jaere / in der orbuer vander vors. stede ghewrocht zijn, also die bi scepenen / ende den gecommiteerden ghevoorwaert ende besteedt hebben gheweest te /makene in der manieren naervolghende. /
(...)

f° 314 v°

Item Claise vander Meersch, schildere, vanden tasweercke van dat hij / ghemaect heeft ende gheleyt van goude de raeyen aen de / vors. viere torrekens vanden Beelfroyte; van zesse huesen / dienen vande veinsterkens van ij grooten huesen met / lelyen ende xij veinsterkens te schildene van al
ij lb. iij s. gr.

Item Agneeten vanden Bossche van xvj vorsten vanden dacveynsteren / te verguldene ende stoffeerne van xij veinstren te schildene met aensichten ende vij platen te verguldene. Al dienende ende behoerende / aende vors. torrekens
xxvj s. gr.
(...)

Item ghegheven Ghiselbrechte Bloumaert, schildere, van zinen / tasweercke van dat hij ghewrocht heeft van schilderien / an tvors. Beelfroyt boven an thoutweerc vanden iiiij / maelgen, de groote stylen onder de meeste cappe met / datter ancleeft naer tverclaert vander voorwaerde
ix lb. gr. //

S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-21, f° 314 r°, v°.
Gepubliceerd door: A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, p. 223.

BIJLAGE II
CATALOGUS

CAT. NR. 1.

MUURSCHILDERINGEN IN DE H.-KERSTKERK VAN HET
ST.-BAAFSDORP

Cat. nr. 1.A. *Legende van de H.-Maagd* (verdwenen)

door Jan DE STOEVERE

O.-L.-Vrouwkapel

Olieverf op kalkmortel

DATERING : 1425

VERDWENEN : 1540 (?)

DOC. : S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, reeks 301-28, f° 65 r° (Bijlage I, doc. 2)

BIBL. : E. DE BUSSCHER, *Les peintres gantois*, in *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique*, Brussel, 1855, vol. XXII, deel I, p. 593 ; E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 144-146 ; A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, p. 218 ; V. VAN DER HAEGEN, *o.c.*, 1913, pp. 126-130 ; V. FRIS, *o.c.*, 1922, p. 38.

Cat. nr. 1.B. *Laatste Avondmaal* (verdwenen)

door Jan DE STOEVERE

Muurvlak boven de ingang van de O.-L.-Vrouwkapel

Olieverf op kalkmortel

DATERING : 1425

VERDWENEN : 1540 (?)

DOC. : cfr. cat. nr. 1.A.

BIBL. : idem.

Cat. nr. 1.C. *Decoratieve bloemmotieven en loofwerk* (verdwenen)

door Jan DE STOEVERE

Plafond en gewelfgaten van de O.-L.-Vrouwkapel

Olieverf, tintvellen en bladgoud op kalkmortel

DATERING : 1425

VERDWENEN : 1450 (?)

DOC. : cfr. cat. nr. 1.A.

BIBL. : idem.

CAT, NR. 2.

MUURSCHILDERINGEN IN DE KAPEL VAN DE SCHIPPERS

Cat. nr. 2. *Muurschilderingen* (verdwenen)

door Joos KERRE

Muurvlakken aan beide zijden van de noordelijke toegang (?)

Olieverf op kalkmortel

DATERING : 1441

VERDWENEN : ten laatste 1838, bij aanleg van de Schouwburgstraat.

DOC. : S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, reeks 301-36, f° 127 r° (Bijlage I, doc. 3).

BIBL. : C.L. DIERICKX, *o.c.*, 1815, vol. II, p. 262 ; E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 91-92 ; F. DE POTTER, *o.c.*, vol. IV, p. 221 ; V. VAN DER HAEGEN, *o.c.*, 1900, p. 103.

CAT. NR. 3.

*MUURSCHILDINGEN IN DE VERDWENEN SCHEPEN-
HUIZEN EN HET STADHUIS*

Cat. nr. 3.A. *Schildering* (verdwenen)

door Jan DE SCRIVERE

Verdwenen schepenhuis van de Keure, collatiezolder.

DATERING : 1322

VERDWENEN : 1517, bij afbraak van het oud schepenhuis van de Keure.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-1, f° 133 v°, 136 r°.

Cat. nr. 3.B. *Schildering* (verdwenen)

door Pieter VAN BEEREVELT

Verdwenen schepenhuis van de Keure, raadkamer.

DATERING : 1410-1411

VERDWENEN : 1517, bij afbraak van het oud schepenhuis van de Keure.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-11, f° 233 r°.

Cat. nr. 3.C. *Portretten van de graven van Vlaanderen* (verdwenen)

door Willem VAN AXPOELE en Jan MARTINS

Verdwenen schepenhuis van de keure, schepenkamer.

Olieverf, bladgoud en bladzilver op kalkmortel.

OPSCRIFTEN : naam en regeringsperiode onder elk portret.

DATERING : 1419

RESTAURATIES : 1427-1428 ; 1445-1446, door Pieteren vander Straten ; 1483, door Betkin, jonkvrouw van de kastelein van de Keure.

VERDWENEN : 1517, bij afbraak van het oud schepenhuis van de Keure.

DOC. : S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, reeks 301-25, f° 95 v° (Bijlage I, doc. 1) ; *Stadsrekeningen*, reeks 400-12, f° 255 v° ; f° 292 r° ; reeks 400-14, f° 29 v° ; f° 64 r° ; reeks 400-16, f° 279 v° ; reeks 400-28, f° 144 r°.

Cat. nr. 3.D. *Portret van Jan zonder Vrees* (verdwenen)

door Jan MARTINS

Verdwenen schepenhuis van de Keure, schepenkamer.

Olieverf op kalkmortel.

OPSCRIFTEN : o.m. naam en regeringsperiode onder het portret.

DATERING : 1431-1432

RESTAURATIES : 1445-1446, door Pieteren vander Straten ; 1483, door Betkin, jonkvrouw van de kastelein van de Keure.

VERDWENEN : 1517, bij afbraak van het oud schepenhuis van de Keure.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-14, f° 281 v° ; reeks 400 - 16, f° 279 v° ; reeks 400-28, f° 144 r°

Cat. nr. 3.E. *Schildering* (verdwenen)

door Willem DE RITSERE, Jan BULTEEL en Jan VAN BASSEVELDE
Verdwenen schepenhuis van de Keure, rekenkamer.

DATERING : 1420-1421

VERDWENEN : 1517, bij afbraak van het oud schepenhuis van de Keure.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-12, f° 320 v°.

Cat. nr. 3.F. *Schildering* (verdwenen)

door Jan MARTINS en Willem DE RITSERE

Verdwenen schepenhuis van de Keure, kapel.

DATERING : 1427

VERDWENEN : 1517, bij afbraak van het oud schepenhuis van de Keure.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-14, f° 31 r°.

Cat. nr. 3.G. *Schildering* (verdwenen)

door Jan MAELVOYE

Verdwenen schepenhuis van Gedele, schepenkamer.

DATERING : 1370

VERDWENEN : na 1595, bij afbraak van het oud schepenhuis van Gedele.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-10, f° 23 v°.

Cat. nr. 3.H. *Schildering* (verdwenen)

door Nabur MARTINS

Verdwenen schepenhuis van Gedele, kapel.

DATERING : 1440

VERDWENEN : na 1595, bij afbraak van het oud schepenhuis van Gedele.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-15, f° 368 r° ; reeks 400-16, f° 51 r°, f° 453 v°.

Cat. nr. 3.I. *Schildering* (verdwenen)

door Heinderic VAN THOREM

Verdwenen schepenhuis van de Keure, zogenaamde 'nieu-camere'.

DATERING : 1442-1443

VERDWENEN : 1517, bij afbraak van het oud schepenhuis van de Keure.

DOC. S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-16, f° 117 r°.

Cat. nr. 3.J. *Wapenschilden en decoratieve plantmotieven*

door Gheerolf VANDEN MOORTELE

Stadhuis, Arsenaalzaal (voormalige collatiezolder).

DATERING : 1485

RESTAURATIES : 1533-1534, door Joris van de Riviere ; 1870.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-28, f° 412 r° ; reeks 400-46, f° 62 v°.

Cat. nr. 3.K. *Wapenschilden*

door Augustijn DE BRUNE

Stadhuis, Arsenaalzaal (voormalige collatiezolder).

DATERING : 1486

RESTAURATIES : 1533-1534, door Joris van de Riviere ; 1870.

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-29, f° 223 v° ; reeks 400-46, f° 62 v°.

Cat. nr. 3.L. *Schilderingen (verdwenen)*

door Lieven VANDE SCHELDE

Stadhuis, Bollaertskamer.

DATERING : 1582-1583

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-92, f° 370 r°.

BIBLIOGRAFIE : E. DE BUSSCHER, *Les Peintres Gantois*, in *Bulletin de l'Academie Royale de Belgique*, Brussel, 1855, vol. XXII, p. 593 ; E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859 ; V. VAN DER HAEGHEN, *Martins, Jan*, in *Biographie Nationale*, Brussel, 1894-1895, vol. XIII, kol. 906-908 ; Idem, *Martins, Nabur*, in *Biographie Nationale*, Brussel, 1894-1895, vol. XIII, kol. 909-913 ; A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, pp. 209-223 ; H. VAN DUYSE, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1898, jg. VI, p. 220 ; N. DE PAUW, O. PYFFEROEN, *Rapport de la section d'histoire sur le projet de peintures murales à l'Hôtel de Ville de Gand*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent 1898, jg. VI, pp. 264-260 ; A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1899, pp. 66-74, 246, 253, 309-311 ; J. VUYLSTEKE, *o.c.*, 1899, pp. 106-109 ; N. DE PAUW, *o.c.*, 1899, p. 246 ; V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1899, pp. 31, 36-42 ; N. DE PAUW, *o.c.*, 1900, pp. 7-15 ; P. BERGMANS, *Artistes gantois du moyen âge. Notes extraites de l'histoire de l'art dans la Flandre avant le XVIème siècle de Mgr. Debaisnes*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1900, jg. VIII, pp. 256-269 ; H. HYMANS, *Correspondance de Belgique*, in *Gazette des Beaux-Arts*, Parijs, 1 maart 1900, p. 248 ; V. VAN DER HAEGHEN, *Ritsere Guillaume de*, in *Biographie Nationale*, Brussel, 1907, vol. XIX, kol. 363-366 ; G. HULIN DE LOO, *o.c.*, 1908, pp. 52-64 ; V. VAN DER HAEGHEN, *Bassevelde*, in U. THIEME, F.

BECKER, *Allgemeines Lexikon der bildende Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig, 1909, vol. III, pp. 12-13; L. MAETERLINCK, *l'Ecole primitive gantoise avant Van Eyck*, in *B.M.G.O.Gent*, Gent, 1913, jg. XXI, p. 97; Idem, *L'énigme des primitifs français*, Gent, s.d. (1921), pp. 173-174; V. FRIS, *o.c.*, 1922, p. 38; J. DUVERGER, *o.c.*, 1945, pp. 42-43; P. DE KEYSER, *Gent, Kunsthistorische Schets*, in S. LEURS, *Steden en Landschappen X: GENT*, Antwerpen, 1947, pp. 243-246; H.E. VAN GELDER, J. DUVERGER, *o.c.*, 1954, vol. I, p. 117; J. PHILIPPE, *o.c.*, 1956, p. 367; K.G. VAN ACKER, *o.c.*, 1968, pp. 95-116; J. DUVERGER, *Verslag van de gewone vergadering van 17 januari 1976: Bijdragen tot de geschiedenis van de laatmiddeleeuwse schilderkunst te Gent*, in *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, XLV (1976), Brussel, 1977, p. 100; F. VAN TYGHEM, *o.c.*, 1978, 2 vol.

CAT. NR. 4.

MUURSCHILDINGEN IN HET BELFORT

Cat. nr. 4.A. *Wapenschilden* (verdwenen)

door Claise VANDER MEERSCH

Dak, boven wijzerplaat van het uurwerk.

DATERING : 1458-1459

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-19, f° 136 v° (Bijlage I, doc. 4)

BIBL. : A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, p. 223.

Cat. nr. 4.B. *Vier Evangelisten* (verdwenen)

door Claise VANDER MEERSCH

Klokketoren, naast wijzerplaat van het uurwerk.

DATERING : 1458-1459

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-19, f° 136 v° (Bijlage I, doc. 4)

BIBL. : A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, p. 223.

Cat. nr. 4.C. *Schilderingen* (verdwenen)

door Agnes VANDEN BOSSCHE

Vensters.

DATERING : 1467-1468

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-21, f° 314 v° (Bijlage I, doc. 6)

BIBL. : A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, p. 223.

Cat. nr. 4.D. *Schildering* (verdwenen)

door Ghiselbrechte BLOUMAERT

Kolommen onder het dak.

DATERING : 1467-1468

DOC. : S.A.G., *Stadsrekeningen*, reeks 400-21, f° 314 v° (Bijlage I, doc. 6)

BIBL. : A. VAN WERVEKE, *o.c.*, 1897, p. 223.

CAT. NR. 5.

*MUURSCHILDINGEN IN HET PRINSENHOF
(HOF TEN WALLE)*

Cat. nr. 5.A. *Wapenschilden van Bourgondië en Vlaanderen en deviezen*
(verdwenen)

door Willem DE RITSERE

Olieverf op kalkmortel (?)

DATERING : 1424-1429

BIBL. : V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1907, kol. 364-365 ; G. HULIN DE LOO, *o.c.*, 1908, pp. 61-62.

Cat. nr. 5.B. *Deviezen* (verdwenen)

door Willem DE RITSERE en Claise VANDER MEERSCH

Olieverf op kalkmortel (?)

Persoonlijke vertrekken van de hertog, wanden, plafonds en schoorsteenmantels

DATERING : 1444

DOC. : Rijsel, Archives départementales du Nord, *Fonds de la Chambres des Comptes de Lille, Registres relatifs à la Flandre*, nr. 1400-1

BIBL. : V. VAN DER HAEGHEN, *o.c.*, 1907, kol. 364-365 ; G. HULIN DE LOO, *o.c.*, 1908, pp. 61-62.

CAT. NR. 6

*MUURSCHILDINGEN(?) IN DE REFUGE VAN DE BISSCHOP
VAN KAMERIJK*

Cat. nr. 6. *Muurschilderingen (?)* (verdwenen)

door Daneel DE RIJKE

DATERING : 1466

DOC. : S.A.G., *Jaerregister van de Keure*, reeks 301-48, f° 122 v° (Bijlage I, doc. 5)

BIBL. : E. DE BUSSCHER, *o.c.*, 1859, pp. 116-117 ; F. DE POTTER, *o.c.*, vol. V, p. 191.

SUMMARY

SOME MEDIEVAL WALL PAINTINGS IN GHENT
II : DATA BASED ON DOCUMENTS

In this second contribution to the study of medieval wall painting in Ghent, data based on documents are given. The methodological problems for the interpretation of these often incomplete and ambiguous sources are stressed.

Both the contract of April 19, 1425, between Robert Campin's pupil Jan de Stoevere and the officials of Our Saviour's in the village of St. Bavo, and the contract of August 12, 1441, between the painter Joos Kerre and the dean of the bargemen's guild prove that mural paintings were made in both buildings. Furthermore, these documents provide interesting information on the use of oil paint and so-called *tintvellen*, i.e. imitation gold, in wall painting.

The decoration of the former aldermen's houses (the chamber of the 'Keure' and the chamber of 'Gedele') is rather well documented. Besides some mainly decorative paintings, a series of portraits of the counts of Flanders is highly important. Some documents provide us also with information on decorative paintings in different parts of the present City Hall.

Through the city accounts we know that Claise Van der Meersch, Ghiselbrechte Bloumaert and Agnes Van den Bossche (one of the few known female painters in the middle ages in Flanders) decorated some parts of the Ghent Belfry with mural paintings.

In the 'Prinsenhof', the dwelling of the Burgundian dukes in Ghent, where in 1500 the Emperor Charles V was born, several rooms were painted with heraldic designs.

In a final document, the Ghent painter Daneel De Rijke is urged to start 'certain works' in the refuge of the bishop of Cambrai.

Since none of these paintings has been preserved, the documents analysed here should be considered as precious historical sources. They constitute ca. 15% of our knowledge of medieval wall painting in Ghent.